

ուրիշ օրինակոր պատիժ ընդունելու վտանգաւ զմիշտ գոգշանան — եւ ջանան որ, ինչպէս Մեր, անանկ ալ մեր օրինակոր ժառանգացն ու յարողացը լաւազգացութիւնն ամենայն հաւատարմութեամբ, տեւականութեամբ եւ ուղղութեամբ վաստակելու արժանի ըլլան։ Մանաւանդ թէ ուրիշներուն իրաւունքներն անխախտ պահելով՝ այս ամէն բան, ինչ որ յիշեալ կէտերուն մէջ ամփոփուած է, կ'առնուին, կը շնորհենք, կ'ընդունինք ու ձեզի կու տանք։

Ննոր համար ջեզի ամենուն, ամենպատիւ, մեծարեալ, մեծապատիւ, արժանացեալ, աշխուղարմ, նշանաւոր, աշխուհական եւ փութաբան, խելացի եւ մտադիւր — դարձեալ՝ աւելն ուրիշ վիճակի, աստիճանի եւ կարգի — եւ մեր տերութեան մէջ գտնուած մարդու, ինչպէս նաեւ խորհուրդներու, ասանկալութիւններու եւ պաշտօնատեւոր կը ծանուցանենք, կը հրամայենք ու կը յայտնենք՝ որ գուցէ հիմակուրնէ սկսեալ թողութ, որ այս քաղաքն ապրի այն ամէն առանձնաշնորհութիւններով արտօնութիւններով եւ ազատութիւններով, որոնցմով կ'ապրին ուրիշ նման հունգարաբնի քաղաքները. — եւ պարտական էք յիշեալ քաղաքն իւր իրաւունքներուն մէջ պաշտպանելու եւ պահպանելու։

«Որ բանին մշտնջենաւոր յիշատակին եւ հաստատութեանը համար մեր մեծագոյն կախում կնիքովն անարացուցած պատճենը՝ ցմիշտ իրենց գործածելի իրաւանց ապահովութեանը համար տուինք, ազատ թագաւորական եղիսաբեթուպոլիս քաղաքն քաղաքացիներուն, բնակիչներուն եւ իրենց ժառանգներուն ու թոռներուն։

«Տուեալ յիշու յամի Տեսան 1837. մեր իշխանութեան երրորդ տարին. Աւգոստոս 15ին.

ՓԵՐԴԵՆԱՆԻՐՈՒ յ. յ.

ՅՈՒՐԵՒՆԻ ՄԵՂԵՒԵՒ ԿԱՐԱՆ յ. յ.

ՅՈՒՐԵՒՆԻՆԵ ՇԻՆԵՆԵՐԵՐ յ. յ.

Բնական է որ եղիսաբեթուպոլսեցիք, այս նոր առանձնաշնորհութեան կոնդակին ընդունելութեանը վրայ ուրախացան, բայց գոհ չէին կրնալ ըլլալ, ինչպէս որ չեղան ալ, վասն զի ասով՝ Մարիամ Թերեզիայի եւ Յովսէփ Բ. շատ մը արտօնութիւններն օգ. ելան։ — Բայց ալ լուելու էին, բան մը չէին կրնար ընել։ Ինչ որ եղաւ իրենց անհանգիստ բնութեանն, իրենց անխտէմութեան՝ քաղաքականութեանն եւ իրենց անձին վրայ վատահանաւուն համար եղաւ։ Թեպէտ

ուշ, բայց ալ համոզուեցան, որ իրենց ոսկեգարը լնացաւ, իրենց բարձրութեան ժամանակն անցաւ։

Նոր արտօնագիրն ընդունելէն ետեւ, դառնացած սրտով պահանջուած զինուորանոցը շինելու ձեռք զարկին, զոր որոշած ժամանակին (1840) յարողութեանը կատարեցին, լմնացուցին եւ — հանգարտեցան։

Եւ որովհետեւ ժամանակն անցնելով՝ մարդերուն հետ փոխուեցան նաեւ գաղափարները — ուղուեցաւ, որ աւելի զինուոր առնուի յիշեալ զօրանոցին մէջ։ Բայց որովհետեւ յայտնապէս տեսնուեցաւ, որ անհաջին շէնքը բաւական ընդարձակութիւն չունէր փափաքած զինուորաց բազմութիւնն իւր մէջն ընդունելու, անոր համար քաղաքաբաշխութիւնն որոշեց, որ զինուորանոցն ընդարձակէ։ Ուստի 1896ին յիսուն հազար ֆիորին ալ ծախք ընելով՝ զինուորանոցին երկու թեւերն երկնցընելէն զատ, ընդարձակ հիւղ (Barack) մըն ալ կանգնեց անոր քով։

Այս գործողութեամբ թէ տերութիւնը գոհ եղաւ ու թէ քաղաքացիք շահեցան — Եւրոպայի ժամանակացն որ իրենց պապարտուն սնտի երկի՛ղը՝ ցնորք մըն է եւրո միայն ու տեսան թէ զինուորանոցն՝ իրենց, թէ ուղղակի (տան վարձքի միջոցաւ — որ այսօրուան օրս 3698 ֆիորին եւ 96 քրայցեր կ'ընէ) ու թէ անուղղակի կերպով (զինուորաց՝ քաղաքին մէջ, կենաց պիտոյքները հօգաւով եւ պարէն գնելով) բաւական եկամուտ բերող բան է։

ՅՈՒՐ. ԱՆԾՅՈ

ՄԱՅՆՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՔՆՆԵՆԵՐԻՆԵ ԵՆԵԿԱՆԵ ԳԵՐԲՆԵՐԵՆԻ
ԹՈՐԳՄԱՆԻԹԵՆՆ ԿՐԸՑ

(Հարգանքով)

Յ.

(Մշտնաշատիւթիւն Ա. Meillet-ի)

Մատենան կրկին պատճառաւ արժանի է ծանուցուելու. նախ՝ վասն զի լաւ է, եւ երկրորդ՝ վասն զի կը բովանդակէ երկու թանկագին խոստումներ. այսինքն՝ Մատենան առաջին հատորն է Հայերէն Թարգմանութիւններու շարքի մը, որուն ձեռնարկած է Վիեննայի Միխիթարեան Միաբանութիւնը, եւ որուն գիտնական արժէքը ծանօթ է։ Եւստասիան ալ կը ծանուցանէ՝ թէ նոյն

Միարանութիւնը բնագիրներու քննական հրատարակութիւններու շարք մի լոյս պիտի բնծայէ: Դրանով է որ Հայ բանասիրութեան համար ամենեւնի աւելի կարեւոր են քննական հրատարակութիւնները. արդէն Շմիդ քահանային հրատարակած թարգմանութիւնը կատարուած է... Լ. Գալիմբարեանի երկերից նոր մէկ հրատարակութեան համար հաւասած ներկերու օգնութեամբ, որ հրատարակութեան շուտով լոյս տեսնելը ցանկալի է:

Թեւեւ նշեկայ գիրքը կրօնի պատմութեան տեսակիտով այնչափ հետաքրքրական է, սակայն լուսագոյն թարգմանութիւն մը չդառնալուն՝ մինչեւ ցայսօր բոս արժանաւորն ուսումնասիրուած չէր. ամէնքոր միտքան կը վկայեն՝ թէ Լեզկյանն զքաջորդիկ թարգմանութիւնը բոլորովին անբաւական էր: Ընդ հակառակն Շմիդի թարգմանութիւնը նշանուէր է, որ կատարուած է վերջին տասնիւնի խմբագրով բարեփոխուած Միխիթարեան Լայորեան ամենէն նշանաւորներու աշխատակցութեամբ, մինչեւ կրցաւ Լ. Տաշեան նոյնն յանձնարարել Քրիմպան: Ինչպէս այս կարգի ամէն աշխատութիւններու մէջ՝ բնական է որ լաւ խաղաղող մը կարենայ գտնել թէ թիւն միջպակներ: Չենք իմանար, զոր օրինակ, թէ ինչն Շմիդ միշտ Zrovan կը գրէ, եւ ոչ՝ Zruan. Անտարակոյս լաւ կ'ըլլար ծանօթութիւն մը գտնել թէ (թարգմանութեան) էջ 98 վարի նախադասութիւնը՝ Denn auch Zrovan... բնական վիճակի մէջ չէ, եւ անկարելի է կանոնաւոր շարադասութիւն մը կազմել. նոյն տեղը գէթ բոս մը կը պատիւ, բնագրին բացատրութիւնն ամէն տեղ իւր կարգաւանդան անպաճառութեամբը ներկայացուած չէ: Ի՞նչ 106 Շմիդ կը թարգմանէ՝ der erste ... stösst die anderen... ab, մինչդեռ բնագիրն ունի՝ («առաջին անկէպ սերմնն զայլուն իրրէ գտնելորդ էր թաց թթանէ...») le premier... crache les autres.* Ի՞նչ 204 ստուգելու մտքի հաստութիւն կայ, das neue Testament hält er für fremd dem alten und dem was darin geredet wurde (նոր կտակարանքն օտար կը համարի հինն, եւ օտար մէջ բուռնուած, որ իրօպէս ըլլալու է՝ et a celui qui y a parlé (եւ անոր մէջը խօսողէն), ինչպէս մասնաւորի՝ կ'ընէ յոյն բնագիրն՝ որմէ եղնիկ թարգմանած է, եւ ինչպէս կը պահանջէ Հայ բնագիրը («հնոր կտակարանին օտարութիւն համարի ի հնոյն եւ յայնմանէ որ ի նմայն խօսէր»), վրաս զի նմայ կընայ այստեղ միայն նոր կտակարանը ցուցնել, հին կտակարանը՝ որ այս կտարին մէջ յիշուած է, պէտք էր նմայ բառով ցուցաբերել **:

* հնագրին «ի քաց թրանել», բառին վրայ է ինքնդիր. մեղծուած գիրով. թարգմանութեան մէջ նոյնն այլաբանական իմաստովն ամուրած է եւ «ի քաց մերծել, վանել» թարգմանուած է. մեծայարգ գիտնականն Meillet լուսագոյն կը նկատէ նիւթական իմաստին նամակատարականով cracher, գերմ. ausspucken բառով թարգմանելու:

** Ուրեմն յարգելի քննադատին նամակատն այս կտորը հասկընալու է՝ Կոր կտակարանքն օտար կը համարուի նեւ, եւ անոր կտակարանքին մէջ խօսողուն: Այս մեղմութիւնն անիմաստ կ'ընելայ. վասն զի Մարքիոն նոր կտակարանը կ'ընդունի եւ զՅեսու՝ անոր կտակարանը:

— Ինչպէս կը տեսնուի՝ այս քննադատութիւնները շատ շնչին բաներ են եւ նուազ կարեւորութիւն ունին:

Բնագրին կցուած ծանօթութիւններն ալ մեծ ծառայութիւն պիտի մատուցանեն, բնագրի տարբերութիւններուն մէկ մասը նշանակուած է ծանօթութիւններուն մէջ, որով կարելի է աւելի համբարութեամբ սպասել խոստացուած հրատարակութեան: Դրանով թարգմանութիւններուն մէջ կը դրանենք նաեւ Գալիմբարեան, Թորոսեան, Գարեգին եւ Ցաշեան Լայորեան համեմատ նշանակուած այն յոյն հեղինակները, զորոնք եղնիկ թարգմանած կամ որոնց նմանած է: Գատմանակն եւ միջնորդան ծանօթութիւնները նուազ կարեւորութիւն ունին, եւ ցոյց չեն տար միշտ ընդարձակ հմտութիւն մը եւ ոչ ալ խորաքննարկող քննադատութիւն մը: Օրինակի համար հետաքրքրական էր յիշատակել էջ 89 եւ յիշք. որ արտէս «նօղէկէ ցոյց տուած է (Festgruss an R. von Roth, էջ 34) թէ եղնկայ յիշատակած զրուսեան վարդապետութեան համաժողովին միջոցն արքան է օտարի բնագիրներուն: Կարբիւրի վերջին անգամ գտած Բարսեւնիի բնագիրը, որ օրինակ բառ. առ. բառ. կը համապատասխանէ եղնկայ բնագրին, պայծառապէս հաստատեց նօղէկէի դիւանին արժէքը: Ի՞նչ 93 ծանօթութեան մէջ Շմիդ ցոյց կու տայ եւ կը թարգմանէ եղնիչ պատմագիրը, ուր աւանդուած են զրուսեան վարդապետութիւնները, բայց եղնկայ եւ եղնիչէ ետեան մէկ տարբերութեան մտադրել չըներ: Եղնկայ քով Որմիդը եւ Արժմը մը մ'արգանքեն կ'ընեն, իսկ եղնիչէ քով նոյն իսկ Չրուսեայ արգանքեն, եղնկայ աւանդածն օտարի հեղինակները քով ալ կը գտնուի, իսկ եղնիչէ աւանդածը Թեոդորոս Մովսեղեանացուն բաշխածութիւն բնագրին մէջ. այստեղ շմիթանութիւնն մը կայ, որ կը գտնարարքնէ մասնաւորապէս երկուքին աշխարհներն որոշել: Շմիդ չէ թէ միայն այս կետը չէ լուսաւորել, այլ եւ եղնիչն սխալ թարգմանելով կը ջնջէ նոյնը. Als auch der andere Sohn geboren war (երբ միւս որդին ալ ծնաւ) կը գրէ, մինչդեռ բնագիրն ունի՝ lorsqu'il (Zruan) eut enfanté l'autre fils («իրրէ ծնաւ զմեւս եւս որդի», [երբ զմիւս որդին ալ ծնաւ (Չրուան)]), որուն զգժժ անպարկեթէն մ'ընել կարելի չէ:

Այս մասնական կէտերն որովիս ալ ըլլան, թարգմանութիւնն ընդհանրապէս վատասութիւն պէտք է որ ներշնչէ եւ պիտի ըլլայ եղնկայ վաւ. կտարարելով ուսումնասիրութիւններու խորքերը որ կը պակսէր:

Revue critique, 12 nov. 1900, Nr. 46 p. 374—376.

A. Meillet.

դաճիճ Անդրանիկ. իսկ հինն եւ նոյնն հեղինակը կը մերծէ, հետեւաբար կարելի չէ որ անոր կտակարանքին հեղինակը մերծէ: Ըլ շատ կարեւորութիւն չունի յարգելի գիտնականին մտադիր ըսած անպիսի եւ անպիսի ցուցակներու տարբերութիւնը: Եղնիկ որեւէ շատ տեղեր կը զորոճէ զատեց իրանիւնուս, այսպէս ան բունած է փոխանակ աւ ըսելով՝ Նայ բնագիրն է՛ 16 տող եւ է՛ 76 տող 19—26, է՛ 77 տող 18, է՛ 173 տող 30—25 եւ այլն: ծԱՄ. Թ.:

4.

(Մտնադատութիւն Տ. Weber-ի)

Անցեալ ամառն Հասունացոյց մասենադրական ձեռնարկութեան մը առաջին պատշէնքը, որ ըստ իմ իրաւունքը ունի կաթողիկոսի պատուաւարաններէն որոսպիսի ընդունելութիւն գտնելու: Չեռնարկութիւնն է՝ «Մասենադարան մասենադրութեան նախնի Հայոց գերմ. թարգմանութեամբ, հրատարակող Վիեննայի Միխիթարեան Միաբանութենէն», որուն առաջին հատարն Օգոստ. ամսին մէջ լոյս տեսաւ:

Առաջին անգամը չէ որ հին հայ մասենադրութեան մէկ բնագիւղը Գերմանացիներուն կը ներկայացուի թարգմանութեամբ մը: Մինչդեռ յիշատակաւ՝ Cappelletti, Teza, ի Գաղղիա՝ Le Vaillant de Florival, Langlois, St. Martin, յԱնգղիա՝ Whiston եւն պատմական եւ տառաւորագրական գործերը թարգմանութեամբ մտայնել ըրին, ի Գերմանիա՝ Welte, Vetter, Lauer, Schmid, Steck, Neumann արդիւնաւոր եղան Հայերու հին մասենադրութիւնը՝ Փ. Բիւզանդացի, Մ. Սարենացի, Յ. Մանդակունի եւն, թարգմանութեամբ ծանօթացնելով:

Բայց գեւ շատ երկեր կան, որոնք թարգմանութեան կը պատկանեն: Ասոր ձեռնարկին եւ ի գլուխ հանելը գործն է այն «Մասենադարանին», որուն այսօր ձեռնարկուած է եւ որուն Ա. Հատորը լոյս տեսած է Վիեննայի Միխիթարեան Միաբանութեան Ետդը՝ Հայրերը՝ իրենց հայրախօսական-շատագոյական մասենադրութեան իրենց գուռն ընտարն են գասական երկ մը, այն է Եղնիկ Ա. ի «Ընդգէժ՝ աղանդաց», թարգմանութիւնը յանձնուած է գերմանացի հայագէտի մը, որ կանխաւ արդէն նոյնպիսի երկու աշխատութիւններով առաւուածարան հրատարակութեան ներկայացած է, որ է՝ Յովհ. Միքայէլ Շմիդ, Ժողովրդագէտի ի Գրուն-շտատեն (Պաւլերս) եւ Պատուոյ Կանոնիկոս: Տպագրութեան թիւյրութիւնն առւած է Պատուաւ Սպիտակոյան, իսկ տպարիչն է հրատարակիչ է Վիեննայի Միխիթ. Միաբանութիւնը:

Այս գիտական Բաշանային նախորդ թարգմանութիւնները բաւական յաւալ լոյս տեսած են: 1871ին ի Ռեգէնսբուրգ հրատարակած է Յովհ. Մանդակունի ճառերը, որ Ե. Գաբրէլ Հայերու Կաթողիկոսն էր: Այս արդիւնաւոր գործին յաջորդեց 1872ին նոյնպէս ի Ռեգէնսբուրգ՝ Հայրեր Ս. Գր. Լուսաւորին «Յաճախապատու» գիրքը, հաւածածը մը՝ որ թեւեւ հնագոյն հայ եկեղեցական մասենադրութեան կը վերաբերի, որուն սակայն հեղինակը յիշեալ Սուրբը չէ, այլ թերեւ Մեսրոպ: Այս աշխատութիւններուն համար Վիեննայի գիտական Միխիթարեաններն անուանեցին զինք «Նշանաւոր հայագէտ», որ առաջ նկատուեցաւ թարգմանչական նոր ձեռնարկութեան սկիզբն ընելու: Այս աշխատութիւնը կատարուած է ինսմով, չըջ հայեցիութեամբ եւ ըստ ամենայն պահանջմանց:

Ով որ հայերէնի չըջանին մէջ հետամուտ եղած է հայագիտական հետազոտութեանց, գիտէ

թէ վերջին քսան տարիներու մէջ հայ հայրախօսութեան համար ինչպիսի կենդանի եռանդ ցոյց տրուած է: Արեւմտեան գիտուններ ի Գերմանիա եւ ի Գաղղիա ասոր թեւեւ աւհիւրայայն եղած են, բայց նաեւ հայագի գիտնականներ այս խնդրներու մէջ արամիտ եւ նախապաշարուած ազատ հետազոտութիւններ կատարած են: Հայերու գիտական լրագիրներն՝ Ինչպէս Լուրդե Սմոնայ, որ Վիեննայի Միխիթարեանց կը հրատարակեն, Վենետիկի Միխիթարեաններու Բուլմֆելդը, երկուքն ալ արդէ հայերէն, Մշակ, Արդար, եւ այլն, կը բովանդակեն հայ հին մասենադրութիւններու ժամանակին, վաւերութեան եւ աղբիւրներու մասին հետազոտութիւններու առուար թիւն մը: Նոյնպէս առւար է այն հետազոտութիւններուն թիւն՝ որոնք իրենց ինքնակաց գործեր արդէ հայերէն, նաեւ ըստ մասին առեւերէն լեզուներով հրատարակուած են:

Այս պարագաներու շնորհիւ կրցած է թարգմանիչն Եղնիկ մասին կանխաւ կատարած հետազոտութիւններու վրայ կառուցանել իր երկն, եւ հաստատուն քայլերով իր ճամբուն վրայ յաւաքանալ: Նաեւ այս պարագային շնորհան է՝ որ այս երկն եղած է այնպիսի գործ մը՝ որ անխնայ շըջ հայեցելով եւ փայլեռանդն յօրինում կը պահանջէ: Վիեննայի Միխիթ. Միաբանութիւնն այս մասին իրեն օգնական եղած է, եւ ի մասնաւորի Միաբանութեան հարուստ մասենադարանին գուները բայցած է, այնպէս որ Հ. Յաշեանի հեղինակական վիճիւն այն եղած է, թէ այս գործն աւան իրմանէ գոհացողիչ է:

Գործն հետեւեալ եղանակաւ կազմուած է: Սկիզբը գրուած նիւթոց ցանկը գաղափար մը կու տայ Եղնիկ ճառած նիւթերուն վրայ (էջ I—X): Ասոր կը յաջորդէ հայրախօսական Ներածութիւն մը, որուն մէջ Եղնիկ վրայ ամեն գրուածներէն զգուռնելով շատագոյական երկին ընդհանուր եւ տառաւորագրական տեսակիւն ունեցած նշանակութիւնը ցոյց կը տրուի: Այս հաւաքման մէջ հեղինակին կենսագրութիւնը համառօտիւ գրուած է, ցոյց կը տրուի շատագոյութեանն աղբիւրները, նկատագրութեան կ'առնուին բնագրին ձեռագիրն եւ հրատարակութիւնները (էջ 1—18): Ասոր կը յաջորդէ թարգմանութիւնը (էջ 18—205): Եղնիկ վրայ գրուած արարացի թուանշանները ցոյց կու տան հայ բնագրին Վենետիկի 1826ի տպագրութեան էջերը: Նոյն տեղը գրուած են նաեւ Ս. Գրիգ տեղերը: Բնագրին տակ գրուած բազմաթիւ ծանօթութիւններով աշխատասիրողը բնագրին մասին մեկնութիւններ կու տայ: Գիրքը կը փակէ (էջ 205—209) Եղնիկ գործածած Ս. Գրիգ տեղաց պայտաւ մէկ ցուցակը:

Եղնիկ շատագոյութեան արժեքին վրայ խօսած են Himpel ի Kirchenlexikon, եւ Vetter ի Հայրախօսութեան Nirschi, Դաւե. Bardenhever ի Հայրախօսութեան մէջ (էջ 550) Եղնիկով գրաւած է: Յոյրս գրողն ալ Katholik ի մէջ 1898 I, էջ 214—230, 311—325, ասոր բովանդակու-

¹ Հանդիս Սմոնայ, Վիեննա, 1900 էջ 179:

² Հանդիս 1900, էջ 179:

